

UOT: 336.71; 336.72

MALİYYƏ RİSKLƏRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİNİN
ÜMUMİ PRİNSİPLƏRİ

N.Z. NOVRUZOVA

Azərbaycan Kooperasiya Universiteti

Məqulədə riskin qiymətləndirilməsinin prinsipləri göstərilir. Daxili nəzarət zamanı meydana çıxacaq risklərdən və onların qiymətləndirilməsi üsullarından danışılır. Eyni zamanda məqalədə maliyyə və ya mühasibat hesabatlarının auditi zamanı meydana çıxan auditor risklərinin qiymətləndirilməsi istiqamətləri izah olunur.

Cəmiyyətdə risklərin effektiv idarəetmə sisteminin formalaşdırılması cəmiyyətin bütün maraqlı şəxslərinin marağına cavab verməklə onun fəaliyyətinin səmərəliliyin təmin edilməsi istiqamətində ciddi addımdır.

Açar sözlər: sığorta riski, riskin qiymətləndirilməsi, daxili nəzarət, idarəetmə

Risklərin müəyyən edilməsində əsas şərt daxili auditin həyata keçirilməsidir. Daxili audit dedikdə, geniş mənada idarəetmə funksiyası kimi nəzarətin formalarının müəyyən edilməsi ilə bağlı kompleks yoxlamaların aparılması nəzərdə tutulur. Bu zaman daxili audit yalnız maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin yoxlanılmasını deyil, şirkətin idarə olunması strukturunun təkmilləşdirilməsi, şirkətin gəlir və xərclərinin optimallaşdırılmasını nəzərdə tutur. Daxili audit proqnoz xarakteri daşımalı və qarşıya çıxacaq risklərin aşkar olunması məqsədini daşımalıdır.

Müasir daxili nəzarət sistemi aşağıdakı əsas elementlərdən ibarətdir:

- Strateji məqsədlərə nail olunmasının müəyyən edilməsi;
- Korporativ idarəetmənin auditi;
- Hüquqi audit;
- Maliyyə hesabatının auditi;
- Kadr potensialının auditi və s.

Təsərrüfat subyektlərində səmərəli korporativ idarəetmənin təşkil edilməsində daxili nəzarət sisteminin böyük rolu vardır. Daxili nəzarət sistemi təsərrüfat cəmiyyətlərinin idarə edilməsinin səmərəliliyinin artırılması və fəaliyyətinin inkişafı, onun bütövlükdə fəaliyyətinin, habelə ayrı-ayrı idarəetmə orqanlarının, struktur bölmələrinin işinin qiymətləndirilməsində əsas amillərdən biridir.

Çünki daxili audit özündə aşağıdakı elementləri birləşdirir:

- nəzarət mühiti
- informasiya sistemi, həmçinin maliyyə (mühasibat) hesabatlarının hazırlanması ilə bağlı;
- nəzarət fəaliyyəti;
- nəzarət monitorinqi;
- təşkilatda risklərin qiymətləndirilməsi prosesi.

Ayrı-ayrılıqda hər bir elementin öz riskləri var və son nəticədə bu risklər daxili auditin risk sistemini təşkil edir.

Risklərin idarə edilməsinin əsas məqsədi şirkətin qarşılaşacaq biləcəyi potensial problemləri qabaqcadan müəyyən edib tədbir görməkdən, bu problemlərin cəmiyyətin fəaliyyətinə mənfi təsirinə qarşısını almaqdan ibarətdir. Risklərin idarə edilməsi risklərin təhlili və qiymətləndirilməsini, o cümlədən risk səviyyəsinin göstəricilərinin təhlilini, maliyyə hesabatlarının yoxlanılması prosedurunun öyrənilməsinə, cəmiyyətin müxtəlif sahələrinə cavabdeh olan vəzifəli şəxslərinin hesabatlarının dinlənilməsi və yoxlanılmasını ehtiva edir. [1]

Riskin qiymətləndirilməsi tələb edilən tərkibdə və həcmdə məlumatlar bazasında risk əmsalını müəyyənləşdirən bütün şərtlərin nəzərdən keçirilməsi, riskin nəzərdə tutulan qiymətinə müvafiq kateqoriyalarının müəyyən edilməsi və onların arasında hədd qoyulmasıdır. Riskin dəyər-cə qiymətləndirilməsi isə hadisələrin baş verməsi ehtimalının müəyyən edilməsi və onların nəticələrinin pul formasında hesablanmasıdır. Qeyd edək ki, sığorta riskinin dəyəri idarə olunan və ya idarə olunmayan müxtəlif amillərin təsiri altında arta və ya azala bilər. Riskin dəyər-cə qiymətləndirilməsi sığorta hadisələrinin meydana gəlməsi tezliyini və dəymiş zərərin ölçüsünü xarakterizə edən statistik məlumatlar əsasında müəyyən edilir. [2]

Daxili nəzarət zamanı meydana çıxacaq risklərin qiymətləndirilməsi üçün aşağıdakılar müəyyənləşdirilir:

- Risklərin aşkar edilməsi üsullarının hazırlanması;

- Risklərin şirkətlərin fəaliyyəti üçün əhəmiyyətlik dərəcəsinə görə rəqləşdirilməsi;

- idarəetmə üsullarının müəyyən edilməsi ilə bağlı kriteriyaların müəyyənəlməsi. [3]

Maliyyə və ya mühasibat hesabatlarının auditi zamanı meydana çıxan auditor risklərinin qiymətləndirilməsi auditor fəaliyyəti standartı ilə tənzimlənir. Auditor fəaliyyəti standartına əsasən, nəzarət vasitələri üzrə risk mühasibat uçotunun hesabları və ya eyni adlı əməliyyatlar qrupu üzrə vəsait qalıqlarına münasibətdə mövcud ola biləcək kobud təhriflərin qarşısının vaxtında alınmaması, aşkarlanmaması, yaxud da mühasibat uçotu və daxili nəzarət sistemlərinin köməyi ilə aradan qaldırılmaması ilə əlaqədar riskdir.

Bölünməz riskin və nəzarət vasitələri üzrə riskin qiymətləndirilməsi və digər məlumatların nəzərə alınması ilə bərabər, mühasibat uçotu və daxili nəzarət sistemlərinin müvafiq aspektlərinin başa düşülməsi auditor üçün aşağıdakı imkanları yaradır:

- maliyyə (mühasibat) hesabatlarında rast gəlinəcəyi ehtimal olunan kobud təhriflərin növlərinin müəyyən olunması;
- kobud təhriflərin meydana çıxması riskinə təsir göstərən amillərin qəbul edilməsi;
- zəruri auditor prosedurlarının işlənilib hazırlanması.

Nəzarət vasitələri riskinin ilkin qiymətləndirilməsi isə kobud təhriflərin qarşısının alınması, yaxud aşkarlanaraq aradan qaldırılması və mühasibat uçotu sisteminin və daxili nəzarət sistemlərinin effektivliyinin müəyyənəldirilməsi prosesini nəzərdə tutur. Təcrübədən də görünür ki, istənilən mühasibat uçotu sistemində və daxili nəzarət sistemlərinə xas olan məhdudiyyətlər səbəbindən nəzarət vasitələri ilə əlaqədar müəyyən risklər həmişə mövcuddur.

Təşkilatın mühasibat uçotu sisteminin və daxili nəzarət sistemlərinin qeyri- effektiv olması və mühasibat uçotu sisteminin və daxili nəzarət sistemlərinin effektivliyinin qiymətləndirilməsi məqsədəuyğun olmadıqda auditor tərəfindən nəzarət vasitələri riski yüksək qiymətləndirilir.

Nəzarət vasitələri üzrə risklər bölünməz risklərlə əlaqədardır. Bu baxımdan da onların kəmiyyəti bölünməz riskin əsasında qiymətləndirilir. Əgər bölünməz riskin səviyyəsi aşağıdırsa və 50%-i ötmürsə, o halda daxili nəzarət vasitələrin səhvləri aşkarlanma ehtimalı bölünməz risk ehtimalından yüksək olmalıdır. Bu onunla izah olunur ki, daxili nəzarət sistemlərinin etibarlılığı mühasibat uçotu sisteminin etibarlılığından yüksək olmalıdır, çünki daxili nəzarət sistemləri bilavasitə mühasibat uçotu sistemindəki yanlışlıqların aradan qaldırılmasına yönəldilib.

Əgər daxili nəzarət sistemləri qeyri-effektivdirsə, o halda bu sistemlər nə təsadüfi səhvlərin aşkarlanmasını, nə də sisteməlik səhvlərin aradan qaldırılmasını təmin edə bilməz, buna görə də, adətən, daxili

nəzarət vasitələri ilə təmin olunan etibarlılıq səviyyəsini auditor zəruri prosedurları tətbiq etmək yolu ilə təmin etməlidir. Əgər bu zaman mühasibat uçotu sisteminin də qeyri-effektiv olması aşkarlanarsa, bu halda daxili etibarlılıq amilləri etibarsız sayılır və auditor səhvlərin olmaması ehtimalına etibar edilməsini öz qüvvəsi ilə – hesabın müfəssəl yoxlanışını maksimum səviyyədə həyata keçirmək yolu ilə təmin etməlidir.

Nəzarət riski, hesabda potensial səhvlərin mövcudluğundan və hesaba tətbiq edilən nəzarət prosedurlarının effektivliyindən asılıdır. Auditor fəaliyyəti standartına əsasən, aşkarlanmama riski onunla əlaqədardır ki, auditor prosedurları, mahiyyət etibarı ilə mühasibat uçotunun və ya əməliyyatlar qrupunun hesabları üzrə qalıqların digər hesablarla birlikdə və ayrı-ayrılıqda təhrif olunmasının aşkara çıxarılmasına imkan vermirlər.

Bölünməz riskin qiymətləndirilməsi ilə bərabər, nəzarət vasitələri riskinin qiymətləndirilməsi, aşkarlanma riskinin azaldılması və bu yolla da auditor riskinin yol verilən səviyyədə aşağı salınması məqsədi ilə aparılan auditor yoxlamaları prosedurlarının xüsusiyyətinə, vaxt çərçivəsinə və həcmə təsir göstərir.

Beləliklə, aşkarlanmama riskinin yol verilən səviyyəsinin müəyyən edilməsi zamanı aşağıdakı amilləri nəzərə almaq lazımdır:

- mahdiyyəti etibarı ilə yoxlama prosedurlarının səciyyəsi, məsələn, auditi aparılan şəxsin əməkdaşlarına və ya sənədlərinə yox, həmin şəxslə heç bir əlaqəsi olmayan müstəqil tərəflərin nümayəndələrinə yönəldilmiş testlərin keçirilməsi, yaxud analitik prosedurlardan əlavə, konkret audit məqsədlərinə nail olmaqdan ötrü müfəssəl testlərin aparılması;
- mahdiyyət etibarı ilə yoxlama prosedurlarının aparılması üçün vaxt çərçivəsi, məsələn, bu cür prosedurların məhz hesabat dövrünün sonunda aparılması;
- mahdiyyət etibarı ilə yoxlama prosedurlarının həcmi, məsələn, böyük həcmdə seçim üsulundan istifadə olunması.

Aşkarlanmama riski ilə bölünməz riskin və nəzarət vasitələri riskinin ümumi həcmi arasında əks asılılıq mövcuddur:

- əgər bölünməz riskin və nəzarət vasitələri riskinin səviyyələri yüksəkdirsə, bu halda aşkarlanmama riskinin yol verilən səviyyəsinin aşağı olması zəruridir ki, bu da, auditor riskini yol verilən dərəcədə aşağı səviyyəyə endirməyə imkan verir;
- əgər bölünməz riskin və nəzarət vasitələri riskinin səviyyələri aşağıdırsa, bu halda auditor daha yüksək səviyyədə aşkarlanmama

riskini qəbul edərək auditor riskini yolverilən dərəcədə aşağı səviyyəyə endirə bilər.

Aşkarlanmama riski bu qaydada bölünür: analitik risk (AR) – təhlil prosedurlarının həyata keçirilməsi zamanı səhvlərə yol vermə təhlükəsi; seçim zamanı risk (statistik risk) (SR) – əməliyyatlar məcmusunun seçim üsulu ilə yoxlanılması zamanı əhəmiyyətli səhvlərin aşkarlanmaması ehtimalı.

Auditor aşkarlanmama riskini qiymətləndirməlidir, çünki bu risk bilavasitə işin həcmi ilə, işin həcmi maya dəyəri ilə, maya dəyəri isə auditin ümumi dəyəri ilə əlaqədardır. Əgər auditorla müştəri arasında auditin sabit dəyəri haqqında razılıq əldə olunubsa, audit riskinin yüksək olması isə müvafiq müqavilənin bağlanmasından və işlərin faktiki sürətdə başlanmasından sonra aşkar edilibsə, auditor işlərin həcmi-nin planlaşdırılmamış səviyyədə artması ilə əlaqədar zərərə düşmək riski ilə üzləşir. Aşkarlanmama riski-nin hesablanması zamanı auditorlar, adətən, məntiqi anlaşımadan istifadə edirlər. Mühasibat uçotuna və hesablarına nəzarətin qiymətləndirilməsinə münasibətdə bu cür yanaşma bilavasitə kobud səhvlərin aşkar edilməsinə və ya aşkarlanmasına, yaxud maliyyə hesabatlarındakı pozuntulara diqqət yetir-dən ibarətdir.

Bölünməz risk və nəzarət vasitələri riski ayrıl-ıqda hər bir uçot sahəsi üçün və eyni bir auditor

yoxlaması çərçivəsində müəyyən olunduğundan, risklər hesabdan -hesaba dəyişilə bilər. Daxili nəzarət vasitələri kapital qoyuluşları üzrə hesab-lardan daha çox, ehtiyatlara münasibətdə tətbiq edilmək üçün effektiv ola bilər. Uçot bölmələri üzrə nəzarət məqamlarının effektivliyindən asılı olaraq, nəzarət riski də fərqli olur. Bölünməz riskə təsir göstərən amillər (məsələn, təşkilatın aktiv-lərinin kim tərəfindənsə mənimsənilməsi ehtimalı) hesablar qrupundan asılı olaraq dəyişilə bilər. Bu səbəbdən, eyni bir auditor yoxlaması çərçivəsində bölünməz riskin səviyyəsinin dəyişilməsi təcür-bəsi tam normaldır. [4, s. 72-94]

Qeyd edilən məqsədlərə nail olmaq üçün cəmiyyətdə risklərin qiymətləndirilməsi və onlara nəzarət sistemi yaradılmalıdır.

Dünyanın aparıcı şirkətlərinin maliyyə hesa-batlarının təhlili sübut edir ki, daxili nəzarətin düzgün həyata keçirilməməsi ilə bağlı risklərin meydana çıxması bir çox hallarda həmin şirkət-lərin iflası uğramasına səbəb olmuşdur. Bu ba-xımdan idarəetmənin təkmilləşdirilməsi üzrə da-xili nəzarət proseslərində riskin qiymətlən-dirilməsi vacib meyardır.

ƏDƏBİYYAT

1. Musayev A., Səmərali daxili nəzarətin təşkilində risklərin qiymətləndirilməsi, //Mühasiblərin və auditorların IV asiya Forumunun materialları, Bakı 2013, s. 45.2. Azərbaycan iqtisadçılar İttifaqı, 5 cildlik "Böyük İqtisadi İklopediya", Bakı 2012. 3. Орлов С.Н., Методы оценки эффективности программы управления рисками тренинга аудита //Журнал «Экономика и финансы», 2006, №4, 0,3 п.л. 4. Namazova C.B., "Audit" dərsləri, Bakı 2, 292 s.

Общие принципы оценки финансовых рисков

Н.З. Новрузова

В статье указаны принципы оценки риска. Рассказывается о рисках, возникающих при внутреннем контроле и способах их оценки. В то же время, в статье поясняются направления оценки возникших аудиторских рисков при аудите финансовых и бухгалтерских отчетов.

Формирование эффективной системы управления рисками в государственном секторе, чтобы ответить на интересах общества в целом заинтересованы в серьезном шаге на пути обеспечения эффективности его деятельности.

Ключевые слова: страхование рисков, оценка риска, внутреннего контроля, управления.

The principles of financial risk assessment

N.Z. Novruzova

The article provides principles of risk assessment. Tells about the risks arising from the internal control and how to evaluate them. At the same time, the article explains the direction of assessing audit risks arising during the audit of financial and accounting reports.

Formation of an effective risk management system in the public sector to respond to the interests of society as a whole are interested in a serious step towards ensuring its effectiveness.

Key words: insurance risks, risk assessment, internal control, management.